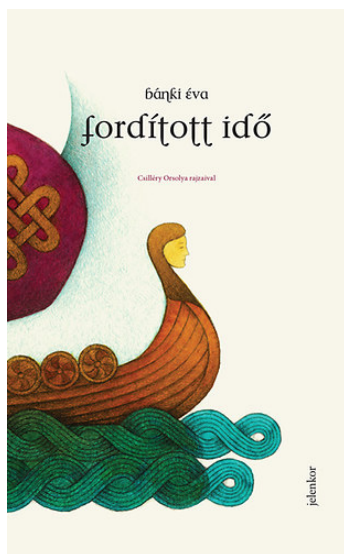

Bene Zoltán

Körkörös idő¹

Lehet-e a jövőre emlékezni? – teszi föl a kérdést Bánki Éva 2004-ben megjelent regényének, az *Esőváros*-nak egyik szereplője. Ha akarjuk, kibonthatjuk a kérdést úgy is, vajon megfordulhat-e az idő, vagy egyirányú utcán robogunk a múltból a jövő felé. Szóval: létezik-e fordított idő? Saját kérdésére az író nő bő évtizeddel később egy egész regénnyel, a *Fordított idővel* felelt, amely 2019-re trilógiává szélesedett.

Persze, ez így túl egyszerű. Megengedhetetlenül egyszerűsítetek. Mert az *Esőváros* és a *Fordított idő*, kivált pedig a *Fordított idő-trilógia* nem kérdezz-felelek játék, s bár mind a 2004-es regény, mind a regényfolyam esetében központi szervező erő az idő, ezen az erőn kívül megannyi más motívum élteti mind a két szövegvilágot. Az azonban fontos, hogy az *Esőváros* és a trilógia között létezik egy könnyen észlelhető kapocs: a kérdés és az arra érkező felelet. Az pedig még sokkal fontosabb, hogy ennél lényegesen erősebb szálak is egybekapcsolják a két művet. S ezen szálak átszövik Bánki Éva más alkotásait is, jelesül az *Aranyhímzést* és a *Magyar Dekameront*. Érzésem szerint ez a négy mű (amennyiben a trilógiát egy műnek tekintjük) nagyon tudatos, nagyon koherens építkezés eredménye. Az elkészült épület pedig nem

¹ Jelen tanulmány *A mítosz mint egyedüli valóság Bánki Éva regényében* (Spanyolnáta, 2015/6) és *A tömeg- és a bolytársadalom veszélyei* (Bárka, 2019/4) című, Bánki Éva trilógiájának első, illetve második kötetéről írott kritikáim átdolgozott és kibővített változata.

egyéb, mint mitológia. Olyan mitológia, amely nem előzmények nélkül való, és nem kíván helyébe lépni meglévő rendszereknek, inkább továbbgondolva újjáéleszteni a létezésnek, a világ látásának, értelmezésének, a bennünket körülvevő világban való eligazodásnak egy sajátos módját: a mitologikus világképet. Ez a mitologizáció legteljesebben a *Fordított idő-trilógiában* valósul meg, amely egyfelől mítoszteremtés, illetve mítosz-újrateremtés (konstrukció és rekonstrukció), másfelől mítoszrombolás, illetve „javított átdolgozás”. A modern, tudományosnak nevezett világkép mítoszának lebontására, illetve korrekciójára tett nagyszabású és a tudományosság eszközeit is használó kísérlet.

Gyakorta hallani a *Fordított idő-trilógia* kapcsán a mágikus realizmusról. A magam részéről azonban úgy vélem, Bánki Éva egyáltalán nem mágikus realista. Az eredetileg a képzőművészetben használatos kifejezés, amelyet először Franz Roh német ítéész alkalmazott az 1920-as években a realista módon megfestett, fantasztikus és szürreális elemeket együttesen mutató képekre, főként Márquez *Száz év magányának* megjelenése után terjedt el az irodalomban. Az amerikai kritikus, Matthew C. Strecher szerint a mágikus realizmus nem egyéb, mint amikor „egy igen részletesen felvázolt, realiztikus környezetben hirtelen valami olyan dolog jelenik meg, amely túlságosan is különös ahhoz, hogy hihetőnek tekintsük.”² Maggie Ann Bowers pedig úgy véli, „a mágikus realizmus egyik lényeges tulajdonsága, hogy valóságos, elképzelt, vagy varázslatos elemeket mutat be olyan formában, mintha azok teljességgel természetesek lennének. Hovatovább a mágikus realizmus gyakorlatilag a realizmusra épül, de a legvégsőig feszíti azt a határt, ahol még természetesnek fogadhatók el a fantasztikus, mágikus elemek.”³

Ezek alapján azt gondolhatnánk, a mágikus realizmus önmagában egyfajta mitológia. Ráadásul ezen állítás alátámasztható

² Strecher, Matthew C.: *Magical Realism and the Search for Identity in the Fiction of Murakami Haruki*. In: *The Journal of Japanese Studies*, Vol. 25, No. 2 (Summer, 1999) 263–298., 267.

³ Bowers, Maggie Ann: *Magic(al) realism*. Routledge, London, 2004. 21.

bizonyos mágikus realista művekkel, kivált Márquez említett regényével, amely éppen ezért véleményem szerint legalább annyira (ha nem jobban) mitologikus elbeszélés, azaz mítosz, mint mágikus realista narráció.

De mi a mítosz?

Mircea Eliade szerint „a mítosz szent történetet mesél el, az ősidőkben, a kezdet legendás idején játszódó eseményt. (...) A mítosz in illo tempore [azaz: őseredeti időben játszódó] történetet mond el (...) és ontológiai vonatkozású, mert a valóságról beszél, arról, ami valóban megtörtént, és ami valóban megnyilvánult.”⁴ Ebből a meghatározásból egyértelműen kitűnik, hogy a román származású, Franciaországban élt vallástörténész hamisítatlan, megalapozott realitásként értelmezi a mítoszokat, nyilvánvalóan olyan történetek gyanánt, amelyek valós problémákat vetnek fel, és ezekre valós válaszokkal szolgálnak. Szondi Lipót, a második világháború után Svájcba emigrált magyar pszichológus is megerősíti ezt az álláspontot: „Tanúskodhatnak-e mondák a pszichológiai realitásról? Igent kell mondanunk, hiszen a mondák a nép álmaiként foghatók fel.”⁵ Azaz mind a vallástörténész, mind a klinikai pszichológus egyértelműen úgy tekint a mítosza, mint valóságos, hiteles tartalomra, amely Kerényi Károly értelmezésében „szilárd és mégis mozgékony”, „élő valami.”⁶

Mai, módfelett, már-már kórosan egysíkú, betegesen beszűkült látóterű gondolkodásunk számára ez a hozzáállás, ez az értelmezés nehezen fogadható el, mert belénk rögzült, elménket gúzsba kötő észjárás-paneleinkkel alig-alig tudjuk felfogni és értelmezni a mitikus történeteket, a jelképeket, a parabolákat – ám az emberre évtizedredekken keresztül jellemző szimbolikus gondolkodásmód felől közelítve a mítoszok valósága, hitelessége, igazsága vitathatatlan. Tehát a mítosz nem mágikus realizmus,

⁴ Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza, avagy a mindenség és a történelem*. Európa, Budapest, 2006.

⁵ Szondi Lipót: *Káin, a törvénytisztező*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 46.

⁶ Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* Szépirodalmi, Budapest, 1988. 9–12.

hanem „mezei”, valóságos, kézzel fogható, megtapasztalt, csupasz, jelző nélküli realizmus volt az archaikus ember számára. A mítosz nem feszítette a legvégsőkig a realitás kereteit, hanem mindvégig a realitás talaján maradt. Ez pedig alapvető, meghatározó különbség.

Claude Lévi-Strauss úgy véli, a mítosz múltbéli valós és fiktív eseményekhez kapcsolódik, minden korban és minden kulturális közegben egyszerre teremtve viszonyulást a múlthoz, a mindenkori adott jelenhez és az áhított jövőhöz; így egyszerre – a strukturalizmus terminológiáját használva – történeti és történetetlen struktúra.⁷

Kerényi Károly értelmezése szerint a mítosz egy olyan megélt, mégis „átszellemült” beszédmód, melyben „ideális és reális, gondolt és megtörtént” együtt jut kifejezésre. Ha az élet „beleömlik az áthagyományozott anyagba, nagy szertartásos formák közt”, ha a mítoszt megélik, az elsősorban a rituális tevékenységekben, a kultuszban és a legkülönbözőbb alkotásokban nyilvánul meg, igaz, ez fordított irányban is megtörténik.⁸

Georges Dumézil francia összehasonlító mítoszkutató számos népcsoport mítoszvilágát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a történelmi múlt rekonstruálása során gyakorta mítoszi gyökerű elbeszélések, motívumok, illetve a valahai egységes mítosz alapegységei, szüzséi mint mitológémák épülnek be a történeti források, az eposzok, a legendák, mondák, geszták, krónikák szövegeibe, később a legkülönbözőbb műalkotásokba és a kultusz-cselekményekbe. Az egyéni feldolgozást adó krónikaírók, illetve művészek a legtöbb esetben a mítoszt, vagy annak ősképi alapegységeit, a mitológémákat hívják segítségül.⁹ (Megjegyzem, számos ponton ezt teszi Bánki Éva is a *Fordított idő-trilógiában*.)

Bruno Bettelheim hívja föl a figyelmet arra, hogy „a legtöbb kultúrában a mítosz és a mese vagy népmese nem különül el egy-

⁷ Claude Lévi-Strauss: *A mítoszok struktúrája*. In: *Strukturalizmus*. 1. kötet. 136–138.

⁸ Kerényi Károly: i. m. 15–20.

⁹ Georges Dumézil: *Mítosz és eposz*. Gondolat, Budapest, 1986.

mástól élesen; együttesen alkotják a nemzetek írásbeliség előtti irodalmát”, és afféle sorvezetőként szolgálnak, pontos térképek gyanánt használhatók a közösség tagjai számára. A mesék és mondák segítségével a régi korok emberei könnyebben igazodhattak el belső és külső világukban, a fizikai környezetben éppúgy, miként a lelkiben. „A mese, noha realiztikusan kezdődik, és át- meg átszövik a mindennapi élet elemei, egyértelműen nem a valóságos külső világról szól. Irrealitásának (amit a szűk látókörű racionalisták annyiszor kifogásolnak) fontos szerepe van, mert nyilvánvalóvá teszi, hogy a mesék nem a külvilágról akarnak hasznos ismereteket közölni, hanem az emberben lejátszódó belső folyamatokról.”¹⁰ A mítosszal hasonló a helyzet: magyarázatul kíván szolgálni az emberi lélek mélységeire, egyszersmind (s itt válik el a mesétől) tágabb értelemben, társadalmi-történelmi szinten reflektál az ember és ember, embercsoport és embercsoport közötti kapcsolatokra, valamint a természet jelenségeire. Amíg tehát a mese a felnövekvő egyén boldogulását szolgálta, addig a mítosz a közösségnek és a közösség teljes jogú tagjainak adott útmutatást. Valóságosat. Használhatót. Lévéen „a mitológikus gondolkodás a képi gondolkodás fundamentumát jelentette, amelynél a mítosz axiomatikus érvénnyel bírt, igazságérvényét egyetlen épelméjű görög [vagy bármely más archaikus nép fia] nem vonhatta kétségbe.”¹¹

Mindezek alapján azt állítom, hogy Bánki Éva említett művei, így a *Fordított idő-trilógia* sem a mágikus realizmushoz, sokkal inkább a mítoszokhoz állnak közel. Természetfölötti motívumai nem a mágikus realizmusnak a valóságot tágító, hanem a mitológiának a valóságot eleve tágan értelmező dimenzióiból származnak. A művekben és a művek által a világ újrateemtése és egyben magyarázata történik, ugyanakkor útmutatásul is szolgálnak ahhoz, miként éljük az életünket. Pontosan úgy, ahogyan a mítoszokban.

¹⁰ Bruno Bettelheim: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina, Budapest, 2018. 29.

¹¹ Gyenge Zoltán: *Kierkegaard élete és filozófiája*. Attraktor, Gödöllő, 2007. 75.

Bánki Éva prózája meglátásom szerint tehát mitikus próza. Az *Esőváros* eposzi távlatokba helyezett családi mitológiája nemzedéki, nemzetségi, nemzetiségi és regionális mitológiává tágul, az *Aranyhímezés* a magyar történelem jeles alakjának, Gellértnek legendája mellett a pogányból kereszténnyé váló magyarság (és a vele együtt élő egyéb pogány népek) mítoszt is megfesti, a *Magyar Dekameron* pedig szerteágazó, korokon átívelő mítoszgyűjtemény, amely plasztikusan köti össze a múltat és jövőt, teremti meg e két dimenzióból a mitikus jelent, miközben hidat épít és értelmez, magyarázatokat kínál és rendszerez.

A leginkább azonban, amint már utaltam erre, a *Fordított idő-trilógiában* érhető tetten a mitológiateremtés. Talán ez az oka, hogy nem ritkán fantasyként is aposztrofálják ezt a regényfolyamot, s ettől a szerző sem határolódik el (2015-ben, az első kötet szentesi bemutatóján például kifejezetten nyitott volt az efféle értelmezésre). Való igaz, hogy a mesés-csodás elemek miatt a történet kapcsolható e műfajhoz, ám alig-alig létezik olyan fantasy, amely ennyire koherens, ennyire intakt lenne, mint a *Fordított idő* három kötete. Bánki Éva ugyanis nem egy kitalált világba vezet olvasóját, nem esik abba a hibába, amelybe a fantasy-írók többsége, azaz nem egy innen-onnan összeszedett, egymással sokszor nem, vagy csak igen erőltetetten „kompatibilis” elemekből fércel össze fantasy-világot, hanem a valóságot rekonstruálja, teremti újjá. Hasonlóan jár el, mint Tolkien a műfajt megteremtő *A gyűrűk ura* című trilógiájában, amely igen erősen épít a kelta mondavilágra, vagy George R. R. Martin a *Trónok harca*-regényfolyamban, amely az európai középkort kombinálja az ókori keleti kultúrákkal és a germán hősénekekkel. Azonban Bánki Éva trilógiájának mind az ideje, mind a tere az említett művek idejénél és terénél sokkalta realistább. Hiszen akár hagyományos történelmi regényként is működik a történet. Csakhogy Bánki a valóságnak egy olyan szeletét választja színtérnek és regényidőnek, amiről vajmi kevés a közvetlen információnk, de még a közvetett adatokban sem dúskálunk. Arról a korszakról van szó, amelyet Heribert Illig egyenesen kitalált középkornak nevez

(nyilvánvalóan a német történészre utal Bánki, amikor a trilógia első kötete egyik központi figurájának az Illighaen nevet adja), s ami Illig datálása szerint 614-től 911-ig tart. Bánki Éva regénye ennek a korszaknak is az első felébe vezet, a frankok fölemelkedését megelőző évtizedekbe, amikor még nem Martell Károly, Kis Pippin vagy Nagy Károly nevétől hangos a história. Olyan éra ez, amelyben az a kultúra, amelyet ma nyugati civilizációnak nevezünk, nemhogy ura lenne a világnak, de nagyon is a perifériára szorult, marginális szereplő. Olyan periódus ez, amelyben a frissen megkeresztelkedett barbár népek (normannok és más vikingek, frankok, kelták stb.) hite ingatag, sőt, a keresztény egyház és Róma súlytalanságát látva a barbárok mind többen lépnek újra őseik útjára Krisztus követése helyett. Olyan időszak ez, amikor Európában nincsenek világos kapaszkodók, nincs rend és nincs egységes világnézet; amikor dúl a multikulturalizmus, s amikor mind szellemi, mind politikai téren az iszlám uralkodik az ismert világon. Olyan idő, amikor Európa sokszínű népe, miként majd évszázadokkal később is teszi, elidegenül, a hagyományos közösségek bomlásnak indulnak, a tradíciók eltorzulnak, az erkölcsök alapjaikat veszítve bizonytalanná válnak, a szellemi élet hanyatlik, az egész kontinens szorong, retteg, s lakói kilátástalannak és értelmetlennek érzik a sorsukat, amelyet ismeretlen, mégis ismerős erők urálnak.

Ebben a kevésbé ismert korszakban modern eszközökkel és sokszor áthallásokkal teli, ősi mítosz születik Bánki Éva műhelyében. S bár tagadhatatlanul jelen vannak a fantasy-elemek és a történelmi regény jellegzetességei, a trilógia igazi terepe mégis a teremtés, a világmagyarázat, az útmutatás: a mitológia. Amely valóságos, jelen lévő és magával ragadó, mert a mítosz az egyedüli valóság, a valóság fölötti, valóság alatti realitás, a kompakt VAN, amiben az idő nem egyirányú utca, amiben sosem maradunk magunkra, amiben kérdéseink megválaszoltatnak, amiben a félelem, a szorongás föloldódik, amiben az ember igazán, valószínűségi és természetesen ember lehet, maradhat. Vagy legalább megőrizheti az esélyét arra, hogy megmeneküljön.

Külön izgalmas és bizonyos szempontból formabontó, hogy a *Fordított idő* mítoszát alapvetően női szemszögből, a Riolda nevű főhős perspektívájából meséli el a mesélő. Ezt az egész sokszínű, félelmekkel teli kavalkádot tehát egy rendkívül sajátos nézőpontból, bizonyos értelemben társadalmi békaperspektívából ismeri meg az olvasó. És talán éppen eme női szempont, hozzáállás segíti elő a megoldást is: a mindig az élet pártján álló női princípium kerekedik fölül a szorongáson, talál rendet a rendetlenségben, célt a céltalanságban, teremt otthont az otthontalanságban. Ennek ellenére a trilógia nem feminista regényfolyam. Akkor sem, ha a recepcióban a feminista olvasatok nagyon markánsan jelennek meg (félreértés ne essék, ezeket távolról sem tartom irrelevánsnak, ám véleményem szerint kimondottan beszűkítő).

Persze, több kritikus fölfigyelt a *Fordított idő-trilógia* filozófiai, világmagyarázó jellegére is. Benes Krisztina szerint például „Bánki Éva kora középkorban játszódó trilógiájának második kötete, az *Elsodort idő* valószínűsíti, hogy maga a számtalan módon tematizált idő lesz a tervezett regényfolyam hőse.”¹² S ez a megközelítés egyértelműen a regényfolyam filozofikus-világmagyarázó jellegére utal, hiszen az idő önmagában egy összetett filozófiai probléma (is). Igen figyelemreméltó továbbá, hogy Botár Attila a XIX. századi svájci tudóst, Johann Jacob Bachofent idézi a *Fordított idő* kapcsán: „A mítosz és történelem elválasztásának [...] az emberi fejlődés folyamatosságával kapcsolatban semmiféle jelentősége és létjogosultsága nincs.”¹³ Mindez alátámasztja azt az elgondolásomat, miszerint Bánki Éva regénytrilógiája mitikus próza, amely a mitológia eszközeivel és ambíciójával kínál egy teljes, koherens és önmagában zárt világmagyarázatot.

¹² Benes Krisztina: *Az idő: hatalom*. In: SzegeDiLap.hu. 2017.10.19. Letöltés ideje: 2018. 05. 19.
<http://www.szegeDiLap.hu/cikkek/irodalom-tortenes/benes-krisztina--az-ido--hatalom.html>

¹³ Botár Attila: *Csavargás egy regény közepében és a Nagy Lepényen*. Bánki Éva regény-trilógiájáról. In: Pannon Tükör 2018/2. 94–96., 96.

A mítosznak egy nagyon lényeges sarokpontja a regényfolyam második részében, az *Elsodort idő*ben válik igazán jelentőségteljessé, s bár rendkívül szerteágazó ez a regényvilág, számos olvasata létezhet, az egyik legizgalmasabb közelítés talán éppen ez, a második kötetben komoly szervezőerővé előlépő probléma: a közösség és az egyén viszonyának kérdése. A közösség és az egyén lehetőségeinek vizsgálata a mítosztól eleve el nem választható, s ez a kérdés a regény háttérül szolgáló (és jelenkorunkra nem egyszer emlékeztető) történelmi korszak kiszámíthatatlan idejében különösen izgalmas.

Rieger Zoltán úgy véli, „[a] *Fordított idő*-ciklus (amelynek második darabja a talán az első kötetnél is összefogottabb és izgalmasabb *Elsodort idő*) egyén és társadalom viszonyát, az egyén történelmi meghatározottságát az ideológiák kialakulásán keresztül vizsgálja.”¹⁴ Ebben a megállapításban föltétlenül van igazság, hiszen a *Fordított idő* egyik alapvető mozgatórugója a társadalomnak és az egyénnek a közösséghez való viszonya. Az az organikus rend, amelyben az egyén és a társadalom (~állam) között, előbbihez sokkalta közelebb, mint az utóbbihoz, megtalálható a közösség (koinónia) mint az individuum természetes közege, kétféleképpen borulhat föl jóvátehetetlenül: vagy az egyén, vagy a közösség irányába billenhet a mérleg nyelve.

Ha az egyén a természethez közeli társadalmakban elveszíti a közösségét, óhatatlanul elpusztul. Csakhogy – szimbolikus értelemben – ugyanez történik akkor is, ha a közösségek tűnnek el, s mintegy szívódnak föl a társadalomban, ami a nyugati civilizáció ipari forradalmat követő történelmének legtragikusabb és legmeghatározóbb folyamata. Az egyén, az egyéniség ebben az esetben is megszűnik, az emberek egyedekké változnak – pontosan ez adja a magát individualistának nevező euroatlanti társadalom alapellentmondását: a közösségek megszűntetésével az

¹⁴ Rieger Zoltán: *Szabadság és/vagy rend* (Bánki Éva: *Elsodort idő*). In: Lenolaj. 2018.04.04.
<https://lenolaj.hu/2018/04/04/szabadsag-es-vagy-rend-banki-eva-elsodort-ido-rieger-zoltan-kritikaja/>

individuumok is ellehetetlenültek, helyüket állampolgárok (példányok, egyedek) veszik át. Azaz a közbeszéd szintjén folyamatosan különbözőnek és egyedinek, egyszerűnek és megismételhetetlennek nevezett modern kori homo sapiensek a valóságban uniformizált tömegemberek.

Amikor viszont a közösség válik túlhangsúlyossá, és pedig bolygá válik vagy – Bánki Éva regénybeli szóhasználatával – rajjá változik, ugyanennek a jelenségnek lehetünk tanúi: az individuum *meghal*, helyére példányok, egyedek özönlenek, akik bármikor bátran és következmények nélkül fölcserélhetők és jelentéktelenek, ugyanolyanok, mint az individualista társadalom uniformizált polgárai – azzal a különbséggel, hogy esetükben nem is állítja senki, hogy egyediek vagy fontosak lennének. Ilyen értelemben tehát Rieger Zoltán megállapítása tökéletesen helytálló.

Ez valóban egy megkerülhetetlen kérdés az emberi faj történetében. Vajon mi a helyes állítás: minden egyes emberi élet szent – vagy a csoport megmaradása számít mindenk fölé? Még ha a faj előbbre való is az egyénnél, igaz ez vajon a faj egy-egy populációjára is? Bánki Éva regényének egyik legfontosabb kérdése pontosan ez: *tömeg- vagy bolytársadalom?* Az individualizmus kezdeményeit a germán törzsek kezdetleges társadalmi hordozzák magukban, a római örökséget saját barbár hagyományaikkal ötvözve teremtik meg a másfél évezreddel későbbi polgári (euroatlanti) világ alapjait, amely fokozatosan, majd a II. világháború után egyre gyorsulva szükségszerűen mind *tökéletesebb* fogyasztói társadalommá formálódott.¹⁵ A másik alternatíva, a boly-szemlélet letéteményesei az *Elsodort idő* lapjain a hispániai mókák. Az *Elsodort idő* Tökéletes Városa egy gigantikus kísérlet arra, hogy az egyént végleg fölládozza egy ideológia mentén szer-

¹⁵ „A XVII. században elindult nagy tudás és hatalmi lendület (Francis Bacon: »a tudás hatalom«) íve körmozgásban visszatért önmagába. Megszülte a tudományt, a tudomány az ipart, az ipar a fogyasztást, a fogyasztás az anyagi jólétet és annak ideológiáját.” Molnár Tamás: *Liberális hegemonia*. Budapest, Kairosz, 2001., 199.

veződő civilizáció oltárán. A nyugati individualizmus csíráival szemben borzongató lehetőséget mutat az a hispániai gyakorlat, amelynek eredményeképpen a szláv rabszolgafiúk muszlim harcosokká lesznek, s eközben eredeti identitásukat teljesen elveszítik, hogy tökéletesen föloldódjanak a nagy muszlim rajban.

Észre kell azonban vennünk, hogy amikor ezt a regényben fölmutatott két pólust fürkésszük, nem szabad a kronológiai meghatározottságban vergődnünk. A muszlim vallásnak valóban létezett egy korszaka, amikor a boly-társadalom felé látszott mozdulni, ám ez a korszak régen elmúlt, s noha a közösségek ma sokkal erősebbek az iszlám világban, mint az euroatlanti civilizációban, arról szó sincs, hogy ezek a muszlim közösségek rajok vagy bolyok lennének. Amiképpen a raj-társadalom ellentetteje, az abszolút individualista társadalom sem a regény idejének, hanem a XX. század közepe utáni korszaknak a valósága.¹⁶ Mert a mítoszban nem fontos a kronológia, a mítoszban a szimbólumok és a folyamatok, a magyarázatok, az elvek, a támpontok, az irányok a lényegesek, a mitikus idő, amely mindig jelen, olyan jelen, amely magában hordozza a múltját és jövőjét, ám ez a múlt és ez a jövő is jelen idejű. És Bánki Éva ezt nagyon jól tudja. Ezért mutatja be a két végletes és végzetes pólust, a két lehetőséget, amelyek valósággá válhattak, ám el is keveredhettek a történelem lomtárában. – Hogy a valóságban mi történt velük, azt az olvasó dolga eldönteni.

Amit azonban Bánki Éva döntött el, vagyis a történet befejezését és föloldását, egyszersmind a mitologikus világmagyarázat lehetséges kicsengését, kifutását, azt a harmadik részből, az *Összetört idő*ből tudjuk meg. Illetve...

A trilógia harmadik kötete a történetet nem zárja le teljesen, hanem megnyit egy lehetőséget a folytatásra, pontosabban az újramezdésre. Az *Összetört idő* sok tekintetben eleve visszatér a kezdetekhez, a főhősnő, Riolda szigetének múltjából is egyre többet és többet mutat föl, az utolsó jelenetek pedig mind abba az

¹⁶ Lásd az előző lábjegyzetet.

irányba mutatnak, hogy ez a történet a jövőben is újra és újra le fog játszódni. Szükségszerűen és óhatatlanul. Csakhogy amennyiben a jövő ugyanaz, mint a múlt vagy a jelen, van-e értelme egyáltalán időről beszélni?

Bánki Éva trilógiája az időnek illetően szemléletével látszólag ellentmond a nyugati időfelfogásnak, amely a zsidó időértelmezésben gyökerezik. A judaista, kezdettel (teremtés) és véggel (világvége, a Messiás eljövetele) rendelkező, lineáris időt a kereszténység egy középponttal gazdagította (Krisztus eljövetele), a véget pedig ehhez a középponthoz igazította (Krisztus második eljövetele), de alapvetően megőrizte az egyvonalú, egyirányú idő képzetét; s az úgynevezett felvilágosult (tudományos) időfelfogás sem változtatott ezen (az idő a felvilágosodás nézete szerint is egyirányú és megfordíthatatlan: múlt – jelen – jövő). Ennek szöges ellentéte a hinduk vagy a buddhisták ciklikus időfelfogása, de nagyon különböző volt az antik görög időtapasztalat is. Csejtei Dezső és Juhász Anikó a zsidó felfogást antropocentrikusnak, a görög felfogást kozmocentrikusnak nevezi,¹⁷ s míg az előző egy egyenessel, utóbbi egy körrel írható le. „Szókratész és Plátón újra létezni fognak – írja Krüszipposz –, és létezni fog újra minden ember, összes barátjával és polgártársával; végig fogják szenvedni és végig fogják csinálni ugyanazt.”¹⁸ Az *Összetört idő* végén ugyanez a szemlélet körvonalazódik az olvasó előtt. És ez a körkörös idő az, amely végleg összetöri az Időt, amelynek ebből a nézőpontból, valljuk be, nem sok értelme van (az sem lehet véletlen, hogy a görög történetírók gyakorlatilag valóban történeteket írtak, s nem írtak történelmet: történelmi tudatuk sem volt, a nagyapjuktól láttak az unokájukig, és más nem is érdekelte őket). Ez az időszemlélet egyetlen időfelfogást tud elfogadni: a mitológia idejét. Az állandó, örök jelent, amelynek a múltja egyúttal

¹⁷ Juhász Anikó – Csejtei Dezső: *Történelem – kulcsra készen?* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2000. 70. o.

¹⁸ Idézi Bultmann, Rudolf: *Történelem és eszkatológia*. Atlantisz, Budapest, 1994. 34.

a jövője is lehet, hiszen mindez nem lényeges. Kant is eszünkbe juthat ezen a ponton, aki úgy vélte, az idő és a tér nem egyebek, mint szemléleti formák, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az emberi elme képes legyen elrendezni a világot maga körül. A mítosznak pontosan ezért van szüksége az időre: hogy érthetővé tudja tenni magát, hogy betölthesse funkcióját.

Az ellentmondás, amely a nyugati időfelfogás és a trilógia végére kibontakozó időtapasztalat között feszül, mindennek ellenére látszólagos. Mert a mitikus idő mindig szent is, sűrített, jelképes, *terhelt* idő, amely esetünkben arra (is) utal(hat), hogy az emberi történelemben ugyanazok az alapvető problémák merülnek föl mindig, ugyanazok ismétlődnek: férfi és nő különbözősége és hasonlósága, világnézetek konfliktusai, az egyén és a közösség konstellációja, az egyén és az egyén nexusa, a hatalom kérdése, a tudás és a tudatlanság ellentéte, az ember és ember, az ember és természet, az ember és emberfeletti, az ember és emberalatti viszonya. Ezek azok a kérdések, amelyekkel egy mítosznak, egy mitológiának foglalkoznia kell és a művészetnek foglalkoznia érdemes.

Bánki Éva egyúttal azt (is) sugall(hat)ja, vegyük tudomásul, hogy Riolda ideje bizony megismétlődik – akár napjainkban is. A párhuzamok fölállíthatók. De nem ez az igazi lényeg, hanem a mítosz, annak újrateremtése. És ez az újrateremtett mítosz megmutatja a mítosztalan, illetve a mindentudó tudomány mítoszával átítatott világképünk sebezhetőségét, dimenziótlanságát, bizonyos értelemben vett primitivitását. Összetöri az időt, amely (Kant állítását utóbb Einstein is alátámasztotta) az ember találmánya. Összetöri, és újra összerakja. Újra meg újra. És újra. Míg végül meg nem érti az ember, hogy „ő maga is csak jelenés, őt is álmodja valaki.”¹⁹

Bánki Éva: *Fordított idő*. Jelenkor, Pécs, 2015.; *Elsodort idő*. Jelenkor, Pécs, 2017.; *Összetört idő*. Jelenkor, Pécs, 2019.

¹⁹ Borges, Jorge Luis: *Körkörös romok*. In: Uó: A titkos csoda. (Fordította Boglár Lajos.) Európa, Budapest, 1986. 84–92., 92.